

УДК 7.038.6(4/.8):008

Залевська О.Ю.*Дніпропетровський національний
університет ім. О. Гончара*

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО СТИЛЮ У КУЛЬТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ СВІТУ Й УКРАЇНИ

Залевська О.Ю. Зародження та розвиток постмодерністського стилю у культурі та мистецтві світу й України. У статті дано визначення сутності постмодернізму як філософської категорії та культурно-мистецького стильового напрямку. Висвітлені причини генезису постмодерністського світогляду і дискурсу. Проаналізовані складові естетики постмодерну. Досліджені типологічні основи постмодернізму в мистецтві, зокрема образотворчому. Визначений перелік найбільш видатних зарубіжних та вітчизняних митців, творчість яких може вважатися постмодерністською. Вказані основні риси художніх доробків цих митців.

Ключові слова: постмодернізм, постмодерн, мистецтво, стиль, напрям, еkleктика.

Залевська Е.Ю. Зарождение и развитие постмодернистского стиля в культуре и искусстве мира и Украины. В статье дано определение сущности постмодернизма как философии и культурно-художественного стилевого направления. Освещены причины генезиса постмодернистского мировоззрения и дискурса. Проанализированы составляющие эстетики постмодерна. Исследованы типологические основы постмодернизма в искусстве, в частности изобразительном. Определен перечень наиболее выдающихся зарубежных и отечественных художников, творчество которых может считаться постмодернистским. Указаны основные черты художественных произведений этих художников.

Ключевые слова: постмодернизм, постмодерн, искусство, стиль, направление, еkleктика.

Zallevska O.Yu. Origin and development of postmodernist style in a culture and art of the world and Ukraine. In the article determinations of essence of post-modernism as philosophy are given and cultural and art stylish direction. Reasons of genesis of post-modernism world view are lighted up. The constituents of aesthetics of post-modernism are analyzed. Typological bases of post-modernism are investigational in an art, in particular graphic. The list of

the most prominent foreign and domestic artists creation of which can consider post-modernism is certain. The basic lines of artistic works of these artists are indicated.

Keywords: post-modernism, post-modern, art, style, direction, eclectic.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини ХХ століття культурно-філософською доміантною суспільного та мистецького життя у багатьох країнах світу поступово стає постмодернізм. Постмодернізм (або постмодерн) в культурі можна загалом охарактеризувати як еkleктичну сукупність стилів та напрямів, який хронологічно слідує після модернізму (це стає зрозумілим із назви). Крім того, філософія постмодернізму є однією з найбільш розповсюджених сучасних світоглядних шкіл, які спричиняють вагомий вплив на канони краси у мистецтві [19:134].

Постмодернізм являє собою не лише культурний феномен, але й тип мислення, характерний для людини епохи другої половини ХХ – початку ХХІ століть. Це був термін, який використовувався для передання специфіки нової епохи, яка принципово відрізнялася від попередньої, довоєнної (тобто до 1939 р.). Саме постмодернізм найбільш чітко виражав кризу ідей попередніх періодів, у т.ч. і епохи модернізму (перша половина ХХ сторіччя).

Звичайно, що феномен постмодернізму є достатньо складним для комплексного вивчення саме в силу своєї універсальності, оскільки він охоплює багато сфер людського буття [15:28]. У межах даної статті будуть розглянуті насамперед зародження та розвиток постмодерністського стилю у мистецтві світу та України.

Зв'язок проблеми із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблематика постмодерністського дискурсу знаходиться на стику багатьох наукових дисциплін: мистецтвознавства, культурології, філософії, історії, соціології, психології. Оскільки поняття постмодернізму є синтезними, тобто таким, що охоплюють відразу декілька сфер життя людини (її світогляд, цінності, сприйняття культури, художні твори тощо), це аналогічним чином позначилося і на критеріях наукових досліджень постмодерністського стилю, які передбачають міждисциплінарний підхід і не можуть бути обмежені однією науковою школою чи напрямом.

Стан вивчення теми. Класиками аналізу постмодернізму в зарубіжній науці традиційно вважають таких дослідників як Ж. – Ф. Ліотар, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, К. Харт, Ч. Дженкс, З. Бауман, Д. Белл, У. Еко, Ю. Хабермас та ін. До вивчення постмодерністського дискурсу також долучилися В. Вельш, С. Леш, Р. Тарнас, Д. Фоккема, Г. Фостер тощо.

Серед вітчизняних науковців, що останнім часом зосереджують свою увагу на проблематиці постмодернізму в мистецтві та культурі, слід виокремити О. Вячеславова і А. Чаус (про українську культуру у вимірах постмодернізму) [4], Н. Кондратенко (щодо українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу) [11], В. Погрібну (відносно сут-

Надійшла до редакції 02.10.2013

нісних аспектів культурного постмодерністського дискурсу [20, 21], Д. Скальську (про естетику постмодерністської доби), А. Галіч (стосовно естетичних пошуків в українській постмодерній літературі) [5], К. Богомаза, О. Гнатчук, О. Мачтакова, В. Щербину, В. Ярощовець (щодо соціологічних, філософських та ціннісних аспектів постмодернізму) [6, 16].

Значна увага постмодерністському дискурсу приділена і в узагальнюючих працях з історії мистецтва України, зокрема у 2-му томі «Нарисів з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.» (ред.-упоряд. В. Сидоренко) [18] та 5-му томі фундаментальної «Історії українського мистецтва» (наук. ред. Т. Кара-Васильєва) [10].

Досить розвиненою є російська школа вивчення постмодернізму у всіх його проявах – це наукові дослідження філософських і наукових аспектів постмодерну [2, 3, 13, 19], особистості поціновувача стилю [9], естетики [15], мистецтва, культури й літератури [1, 12] постмодернізму.

Слід відзначити, що вивчення постмодернізму у широкому світовому та українському культурно-мистецькому контексті лише розпочинається, воно ще не стало об'єктом комплексного і всебічного наукового дослідження у вітчизняній науці. Тому, віддаючи належне вже проведеним розвідкам, слід і в подальшому аналізувати та вивчати культурний феномен постмодернізму.

Мета статті – комплексне висвітлення генезису й розвитку постмодерністського стилю у культурі та мистецтві світу й України.

Об'єктом дослідження виступають особливості філософії та світогляду постмодернізму в контексті культури, у т.ч. мистецтвознавчого дискурсу. Відповідно **предметом дослідження** являються філософські й естетичні засади постмодернізму в творчості зарубіжних та українських художників.

Виклад основного матеріалу. Як відзначає Ж. -Ф. Ліотар у своїй відомій праці «Стан постмодерну», цей термін з'явився на світ на американському континенті з-під пера соціологів та критиків [14:9]. Генеза постмодернізму у середині ХХ століття була зумовлена рядом складних соціальних, суспільних, культурних, філософських чинників. Так, перед очима у людства фактично створювалася нова цілісна картина світу, виникли потужні наукові напрями (теорія відносності, кібернетика, ядерна фізика тощо). Звичайно, що це актуалізувало і інтерес до гуманітарних наук, у т.ч. до філософії та культурології, а загалом – сприяло формуванню нових гносеологічних установок тогочасної людини [20:233].

Постмодернізм формує не лише нові світоглядні концепції, це також новий гуманізм, нове розуміння історії цілих епох, новий простір суб'єктності. Постмодернізм створює нове бачення моралі та етики, конструює новий соціальний зміст тощо, і як наслідок змінює культурно-мистецьке життя, його цінності й образи.

На сьогодні існує принаймні кілька десятків визначень поняття «постмодернізм» (постмодерн), причому окремі з них стосуються лише філософії, літератури

чи соціології; окремі з дефініцій взаємодоповнюють, а окремі – виключають одна одну. З урахуванням саме мистецтвознавчого дискурсу можна зупинитися на наступному визначенні: постмодернізм – це самостійний напрям у мистецтві (або художній стиль), який означає радикальний розрив із парадигмою модернізму (Г. Хоффман, Р. Кунов) [22:670].

Незважаючи на те, що термін «постмодернізм» зазвичай вживається до історичного періоду, починаючи із середини ХХ століття, уперше він був вжитий ще в 1917 році у праці Р. Панвіца «Криза європейської культури». Пізніше поняття постмодернізму зустрічалося ще у працях літературознавця Ф. де Оніса (1934 р.) та політолога й історика А. Тойнбі (1947 р.). Останній, зокрема, стверджував, що постмодернізм символізує кінець панування західних держав у культурі, а також в релігії [15:132].

Більшість дослідників вказують, що першою працею, від якої бере початок власне постмодернізм в культурі та літературі зокрема, стала стаття Л. Фідлера «Перетинайте границю, засипайте рови» (1969 р.). Пізніше, на початку 1970-х років з'явився термін «постмодерністська теологія» та інші поняття, пов'язані зі новітнім стилем.

Ряд авторів стверджує, що постмодернізм виник із «кризи супероснов», а саме віри, автора та людини (або гуманітарності) [8]. Продовжуючи цю тезу, можна стверджувати про те, що означена криза цих засад не минає й до сих пір. Світоглядно-філософські засади постмодернізму зближуються переважно не з наукою, а з мистецтвом. При цьому домінуючими тенденціями є індивідуалістський хаос концепцій, деконструкція, перевага «несуворого мислення». Декларується «нова філософія», що по-суті відкидає можливість достовірності та об'єктивності, а такі поняття як «справедливість» або «правота» навіть частково втрачають своє значення [21:85].

Вітчизняні дослідники відзначають, що вплив філософії постмодернізму на масову свідомість певною мірою мав позитивний характер, оскільки був пов'язаний із децентрацією свідомості, емансипацією почуттів. Як стверджує В. Погрібна, «модернізаторські експерименти постмодернізму ґрунтуються на редукціоністських процедурах, очищують свідомість від символічного капіталу, розщеплюють, «атомізують» її, відкривають для архаїчного досвіду. Новий тип свідомості характеризується конформізмом, звуженістю, маніпульованістю» [21:86]. Звичайно, що це позначилося і на культурно-мистецькій сфері.

Крім того слід відзначити, що зточки зоручіннісних, естетичних та наукових засад, постмодернізму не притаманні як абсолютна розчарованість, так і сліпа позитивність [14:12]. У сучасному постіндустріальному суспільстві та постмодерністській культурі – надзвичайно актуалізується проблема легітимізації знання, оскільки воно вже більше не претендує на істину в останній інстанції [14:121]. Ж. -Ф. Ліотар стверджував, що т.зв. постмодерністська наука «... буде теорію власної еволюції як перериваного, катастрофічного, парадоксального розвитку. Вона змінює сенс слова «знання» і говорить, яким чином ця зміна може відбуватися.

Вона робить не відоме, а невідоме. І вона вселяє модель легітимації, що не має нічого спільного з моделлю найбільшої результативності, але, що представляє собою модель відмінності, яка розуміється як паралогія» [14:207].

Постмодернізм у мистецтві зародився на Заході і лише у більш пізній період поширився на території колишнього Радянського Союзу, в т.ч. і у вітчизняному культурному житті. Не можна стверджувати про певні чіткі риси цього стилю в мистецтві, зокрема в образотворчому, так само як і про чітку приналежність певних художніх робіт саме до нього. Тим не менше можна підсумувати, що в основі естетики постмодернізму, яка виявляється у різних мистецьких творах, чітко простежується тенденція до використання готових форм. Таким чином, автор має справу із формами, взятими з інших творів. Це може бути як симуляція, цитування, запозичення, інтерпретація й реінтерпретація, так і прямий римейк та тиражування. Таким чином, сучасний художник може комбінувати й перемішувати вже готові зразки, пристосовуючи старі, традиційні ідеї та форми до нових обставин, нових естетичних канонів і нових мистецьких технологій.

Стильові критерії постмодернізму в мистецтві остаточно оформилися у 1970-1980-х роках. Назвами постмодерністських напрямів були «нова хвиля», «нова фігуративність», «нова експресивність», «новий образ» «вільна фігурація», «постграфітизм», «трансавангард». За національною ознакою найбільш активні школи постмодернізму у мистецтві були сформовані в США, Франції та Італії [18:182].

Типологічною ознакою постмодернізму в образотворчому мистецтві є синтезність (синтез мистецтв, а не синтетичність, тобто штучність) – певне гармонійне поєднання старого з новим. При цьому активно залучається маргінальний контекст і саме через це багато критиків постмодернізму називають його культурною «секонд хенду». Таким чином, можна стверджувати, що постмодернізм, використовуючи як будівельний матеріал доробки попередніх епох, не здатен створити нічого нового. Окремі дослідники навіть порівнюють постмодернізм із соціалістичним реалізмом [26:179]. Із цим важко погодитися, враховуючи потужне самостійне ідеологічне підґрунтя соцреалізму та відсутність чогось подібного у постмодернізмі.

Ще однією важливою характерною рисою постмодернізму є відсутність певних правил. Даний стиль не диктує авторові критерії для самовираження, а тому художник має право обрати будь-яку форму, манеру й засіб створення свого твору. Саме тому постмодернізм у живописі став передумовою до виникнення художніх інсталяцій і перформансів. Крім того, постмодерністський стиль не має чітких особливостей у художній техніці.

Серед зарубіжних майстрів образотворчого мистецтва, яких можна віднести до постмодерністів, слід назвати таких як Сандро Кіа, Боніто Оліва, Франческо Клементе, Мімо Паладіно, Карло Марія Маріані, Убальдо Бартоліні, Луїджі Онтані, Омар Галліані, Нікола де Марія тощо [18:182]. Ці художники ви-

користували алегоричну мову класики, бароко, символіку стародавніх культур і первісних цивілізацій, створюючи на цій основі власну міфологію. Твори постмодерністів являють собою ігровий простір, де відбувається вільний рух образів – їх накладення, перехід, асоціативний зв'язок. Водночас залучивши до своєї творчої орбіти досвід світової художньої культури, постмодерністи зробили це шляхом гротеску, пародії, широко використовуючи прийоми художнього цитування, колажу, повторення. Невід'ємною складовою вказаного стилю стала наявність декількох планів в експозиції.

Окремі дослідники значну увагу приділяють ролі іронії в мистецьких творах постмодерністської стильової спрямованості [1, 12]. Однак, окрім суто позитивних рис (перевтілення, легкість образів тощо), існує і негативна сторона цього процесу, що виражається у відсутності обмеження для насміхання, тому об'єктом для кепкувань може стати щось посправжньому важливе, або навпаки – страшне й потворне. Постмодернізм у цьому контексті знімає будь-які табу, він може бути нігілістичним, водночас і об'єднувати, і заперечувати традиційні канони світового класичного мистецтва.

Більшість творів провідних митців стилю наповнені великою кількістю знакових форм, кодів, шифрів та іншою символікою, які, з одного боку, це звернення до окремих форм минулого (про що вже йшла мова), а з іншого – це певні спроби стилізації, перефразування. При цьому в багатьох випадках постмодерністами ігнорувався первинний художній замисел.

Поряд із зазначеним, характерними рисами постмодерністського стилю в образотворчому мистецтві зарубіжних країн стали ірраціоналізм, порушення логіки, спотворення понять і змістів, незв'язаність речей та подій. Через це зрозуміти авторську ідею в творах митців означеної стильової спрямованості буває доволі складно, оскільки зображення тут не претендує на роль носія будь-якої інформації [18:183]. Зазвичай це ускладнює сприйняття творчого доробку не лише поціновувачами, але й мистецтвознавчою критикою. Подекуди, дивлячись на художні твори прибічників постмодернізму, здається, що власне ідея цих полотен знаходиться саме у незавершеності, недовомовленості та нелогічності.

В Україні масове поширення постмодернізму в образотворчому мистецтві, зокрема у живописі, припадає на період «перебудови» в СРСР (після 1985 року), коли митці наважилися на сміливі пошуки нових форм мистецького діалогу з дійсністю [18:150]. До цього часу намагання запозичити хоча б відлуння постмодернізму здійснювалися лише у рамках так званого «нонконформістського» (фактично, підпільного) мистецтва, яке іноді доволі жорстко переслідувалося авторитарним радянським режимом. Тому активне поширення нових постмодерністичних віянь, в Україні стало можливим лише за умов творчого плюралізму.

Однак слід наголосити, що постмодернізм не став таким собі «мейнстрімом» в українському мистецтві кінця ХХ століття. Серед найбільш відомих

митців «українського постмодернізму» можна назвати Георгія Сенченка та Арсена Савадова, творчість яких стала зразком для інших художників, які прагнули дотримуватися постмодерністських естетичних канонів. Мистецтвознавці виділяють ряд загальних характерних ознак творів Г. Сенченка й А. Савадова, а саме:

- величезні розміри полотен (такі як «Молодість Клеопатри», яка демонструвалася на художній виставці у Москві в 1987 році);
- застосування однотонного фону, зверху якого чорною фарбою накладається лінійний рисунок, відтінений білилами або більш світлим тоном фонового кольору;
- лінійний рисунок у стилі української гравюри епохи бароко;
- використання міфологізованих та романтизованих сюжетів, певна повторюваність тем [18:185].

Серед українських художників, захоплених естетикою постмодернізму на межі 1980-1990-х рр. та у перші роки незалежності країни можна назвати О. Тістола, К. Реунова, Я. Бистрову, М. Скугарьову (творча група «Вольова грань національного постеклектизму» із картинами на патріотичну тематику), О. Голосія, О. Гиплицького, В. Цаголова, Л. Вартиванова (група «Паризька комуна», Київ). Самобутні мистецькі школи національно забарвленого постмодернізму були сформовані в Одесі (С. Ликов, О. Некрасова, О. Ройтбурд, В. Рябченко), Ужгороді (П. Керестей), Львові (Р. Жук). Багато праць стосується біблійно-релігійної тематики, інші створені з використанням історичних образів. Полотна постмодерністів величезні за фізичним розміром, а за сміливістю подачі образів вони іноді шокують та епатують публіку на мистецьких заходах.

Відповідно до імпульсів власної свідомості та підсвідомості кожна особистість серед представників українського мистецького постмодернізму втілювала свою власну реальність, яка була багато в чому альтернативною реальністю. Такі риси як алогізм сюжетів, іронічне перегрупування образів мистецької спадщини, автоматизм письма – стали характерними для вітчизняних художників, які задекларували нову стильову спрямованість [10:508]. Ряд представників вітчизняного постмодернізму вийшли із покоління андеграунду 1970-х років.

Можна стверджувати, що постмодернізм в Україні багато в чому був спровокований ідеологічним пресингом та фізичними переслідуваннями митців тоталітарним радянським режимом. Опинившись в умовах ідеологічного плюралізму та «інформаційного безмежжя», молоді українські художники опанували найбільш радикальні постмодерністські форми (надзвичайно суб'єктивістські та іронічні), аж до шокуючих громадськість. Збагачений цим специфічним досвідом та світобаченням, живопис нашої країни перетнув межу 1991 року, коли Україна здобула свою незалежність [10:509].

Крім того, ряд українських митців постмодерністського стилю на межі ХХ-ХХІ ст. порвали з традиціями станкового живопису і перейшли у модні на цей час відеоарт, удосконалене фото,

комп'ютерну графіку, ансамбляж, інсталяцію, перформанс, хеппенінг тощо. Втім саме ці жанри у значній мірі призводять до нівелювання авторської манери і не дарма мистецтво постмодернізму критики називають мистецтвом без автора [18:184]. Багато вітчизняних митців працюють на межі постмодернізму та інших стилів, наприклад класики або неоавангарду, неоадаїзму.

Говорячи про постмодернізм, не можна не згадати і про пост-постмодернізм. Ця течія являє собою його критику (так само як і постмодернізм є по суті критикою модернізму). Характерними рисами пост-постмодернізму у філософсько-естетичному вимірі є:

- заперечення іронії постмодерну, прагнення зробити мистецтво та його образи певною мірою справжніми та щирими;
- намагання перейти на якісно новий рівень подачі художньої інформації;
- звернення до філософських категорій віртуальної реальності та гіперреальності [17:56-57].

Результати дослідження. Висвітливши загальні аспекти формування й розвитку постмодерністського стилю у світовому та вітчизняному контексті, можна дійти наступних висновків.

1. Незважаючи на те, що питання цілісності художнього стилю «постмодернізму» ставиться багатьма дослідниками під сумнів, в основі цього стилю в мистецтві можна відзначити переоцінку постулатів попередніх художніх напрямів («постмодерністська реакція»). Часом зародження даної течії в мистецтві можна вважати 1930-1940-і роки, а періодом активного розвитку – усю другу половину ХХ століття. В процесі входження суспільства в постіндустріальну епоху, а культури – в епоху постмодерністську, змінюється статус знання. Цей перехід розпочався щонайменше з кінця 1950-х років, які були позначені в Європі як кінець її повоєнного відновлення [14:13]. На даний час на зміну постмодернізму в мистецтві приходить пост-постмодернізм (ця назва втім достатньо умовна).
2. Упродовж другої половини ХХ століття активне поширення художніх стилів, пов'язаних із постмодернізмом, в Україні стало можливим лише за умов певного творчого плюралізму (1980-ті рр.). Провідні творчі школи постмодернізму були сформовані у Києві, Одесі, Львові та Ужгороді. Розквіт вітчизняних шкіл означеної стильової спрямованості припадає на кінець 1980-х – першу половину 1990-х років. Багато мистецтвознавчих критиків говорять про «українську хвилю» постмодернізму, або «нову хвилю» у мистецтві нашої країни загалом, порівнюючи її з аналогічними напрямками в Росії та Італії.
3. В основі специфіки постмодерністського стилю в художньому мистецтві знаходиться традиція використання готових форм. Отже, на відміну від модернізму, який формує щось нове, авангардне, нетрадиційне, постмодернізм заперечує інновації, використовує вже відомі образи, що вже зарекомендували себе як самостійні в минулому і

наповнилися власним змістом, Сформувавшись в епоху переваги інформаційних і комунікаційних технологій, теоретичних знань, широких можливостей вибору для кожного індивіда, постмодернізм несе на собі вплив плюралізму й терпимості у художньому прояві, що виявилось в еkleктизмі [16:65].

4. Досить характерними рисами естетики постмодернізму в художньому мистецтві є ірраціоналізм, спотворення зв'язку речей, подій та явищ, антипафосність, іронія й самоіронія, визнання своєї вторинності. Можливість вільно маніпулювати будь-якими готовими формами, а також художніми стилями минулого в іронічному контексті, звертання до позачасових сюжетів і вічних тем дозволяє акцентувати увагу на їхньому аномальному стані в сучасному світі. Сучасними науковцями відзначається подібність постмодернізму не тільки із масовою культурою, але й із кітчем.
5. Позитивна роль постмодернізму полягає в його еkleктиці, возз'єднанні епох і культурних традицій. Митці цього стилю сповідують не змінність мистецтва, (за їхньою ідеологією змінними є лише технології, прийоми та засоби вираження певних ідей). Тому постмодернізм відкидає нігілізм та зверхність, намагається прагнути до діалогу та консенсусу, у т.ч. між різними художніми напрямками та стилями. Водночас негативом постмодерну може стати його зайва іронічність.

Отже, можна дійти висновку, що стиль постмодернізм у світовій та вітчизняній культурі та художньому мистецтві став «запереченням заперечення». Почавшись як антитеза класичному мистецтву, постмодернізм станом на сьогодні перетворився власне на нову класику. В основі його естетики знаходиться еkleктичне повернення до передмодерністських форм і стилів (при чому ці пошуки сягають навіть попередніх історичних епох).

Перспективами даного дослідження є подальше заглиблене вивчення окремих питань стосовно розвитку постмодернізму у мистецтві.

Вивчення постмодерністського стилю в мистецтві без сумніву допомагає краще зрозуміти взаємопов'язаність української та світової художньої культури упродовж останніх десятиліть.

Література:

1. Андреева Е. Ю. Постмодернизм : искусство второй пол. XX – нач. XXI в. / Е. Ю. Андреева. – СПб. : Азбука-классика, 2007. – 485 с.
2. Власов В. Г. Авангардизм. Модернизм. Постмодернизм : терминологический словарь / В. Г. Власов, Н. Ю. Лукина. – СПб. : Азбука-классика, 2005. – 316 с.
3. Власова Т. И., Э. К. Скиба Гендер и феминистская теория в философии постмодерна : [монография] / Т. И. Власова, Э. К. Скиба. – Д. : Изд-во Маковецкий Ю. В., 2011. – 124 с.
4. Вячеслава О. А. Українська культура у вимірах постмодерну / О. А. Вячеслава, А. Д. Чаус. – Луганськ: Ноулідж, 2011. – 308 с.
5. Галич А. Естетичні пошуки в українській постмодерній літературі: асоціонічний вимір : монографія / А. Галич. – Луганськ : Книжковий світ, 2011. – 191 с.
6. Гнатчук О. С. Соціологія постмодернізму / О. С. Гнатчук. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010. – 144 с.
7. Делёз Ж. Тысяча плато. Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари / Пер. с фр. и послесл. Я. И. Свирского, науч. ред. В. Ю. Кузнецов. – Екатеринбург : У-Фактория; М.: Астрель, 2010. – 895 с.
8. Енциклопедія постмодернізму / пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко ; ред. Ч. Е. Вінквіст, В. Е. Тейлор. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
9. Извеков А. И. Проблема личности постмодерна: кризис культурной идентификации / А. И. Извеков. – СПб. : СПбГУ, 2008. – 244 с.
10. Історія українського мистецтва. Т. 5: Мистецтво ХХ століття / [наук. ред. Т. Кара-Васильєва]. – К. : НАН України, 2007. – 1047 с.
11. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія / Н. В. Кондратенко ; за заг. ред. К. Г. Городенської. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2012. – 323 с.
12. Кривицкая-Барабаш Н. А. Постмодернизм: история любви и разочарований (Литература. Театр. Телевидение. Знаки и символы) : [монография] / Н. А. Кривицкая-Барабаш. – М.: Серебряные нити, 2007. – 214 с.
13. Летов О. В. Проблема научной объективности: от постпозитивизма к постмодернизму : монография / О. В. Летов ; Рос. акад. наук, Ин-т науч. информ. по обществ. наукам. – М. : ИНИОН РАН, 2011. – 195 с.
14. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / La condition post-moderne // Ж.-Ф. Лиотар / Шмако Н.А. (пер.) с фр. – СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
15. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 347 с.
16. Мачтакова О. Г. Мотивація: від античності до постмодерну : монографія / О. Г. Мачтакова. – О. : Атлант, 2013. – 210 с.
17. Модернізм після постмодерну : [зб. ст.] / Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; за ред. чл.-кор. НАНУ Т. І. Гундорової. – К. : Фоліант, 2008. – 318 с.
18. Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. Кн. 2 / Ред.-упоряд. В. Сидоренко. – К. : Інтертехнологія, 2006. – 656 с.
19. Новейший философский словарь. Постмодернизм / гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – Минск : Современный литератор, 2007. – 815 с.
20. Погребная В. Я. Зарождение и функционирование постмодернистского дискурса / В. Я. Погребная // Интелект. Особистість. Цивілізація : Темат. зб. наук. пр. із соц.-філос. пробл. – Вип. 6 / голов. ред. О. О. Шубін. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2008. – С. 231-242.
21. Погребная В. Я. Сущностные аспекты постмодернистского дискурса / В. Я. Погребная // Культура и экономика : Междунар. науч.-практ. конф. [Материалы]. – Донецк : ДонНУЭТ, 2008. – С. 84-86.
22. Постмодернизм: Энциклопедия / А. А. Грицанов, М. А. Можейко. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом; Яндекс, 2001; 2006. – 1040 с.
23. Постмодерністські пошуки соціології : монографія / К. Ю. Богомаз [та ін.]. – Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2009. – 181 с.